

Títol: “Les vil·les romanes del Moro (Torredembarra)”

Autor: Josep-Anton Remolà Vallverdú

Per: *Butlletí Arqueològic*

Resum:

Els resultats obtinguts en les darreres campanyes d’excavació arqueològica a la vil·la romana del Moro (Torredembarra) han permès millorar el grau de comprensibilitat d’aquest jaciment singular, on se succeeixen dues vil·les romanes al llarg d’un període de poc més de dos segles. A l’interès de la vil·la més antiga (segona meitat del segle I aC?), destacable pel seu sector de banys, cal afegir el coneixement en planta de la major part de la segona vil·la, construïda en la primera meitat del segle I dC i abandonada entre finals del segle II i inicis del III.

Paraules clau:

Arqueologia clàssica, vil·la romana, Torredembarra, *Tarraco*

Introducció

El coneixement de la vil·la romana del Moro (Torredembarra, Tarragonès) - o, millor dit, de les vil·les romanes del Moro - es fonamentava, des del seu descobriment en la primera meitat del segle XX¹, en les intervencions arqueològiques realitzades per P.M. Berges (1968 i 1973)², E. Terré (1981-1984)³ i Ll. Piñol (1994)⁴. Tant la documentació com la publicació dels resultats mostren una accentuada heterogeneïtat. De les primeres actuacions només ens resta una documentació manifestament insuficient que no inclou una descripció dels treballs realitzats ni cap altra mena d'informació addicional⁵. Les intervencions posteriors, motiu de sengles treballs on es sintetitzen els resultats obtinguts (TERRÉ 1987 i 1993 i PIÑOL 2000), són les que realment han fet una aportació significativa al coneixement científic del jaciment.

A partir de 1998, l'interès pel jaciment es reprèn en el marc del projecte integral d'intervenció redactat per E. Terré i impulsat per l'Ajuntament de Torredembarra⁶. En aquest context s'han dut a terme, fins al moment, sis campanyes d'excavació a càrrec de Codex-Arqueologia i Patrimoni, amb l'aval científic del Museu Nacional Arqueològic de

¹ Segons A. Dasca i J. Rovira (1991), la vil·la de "El Moro" va ser descoberta l'any 1918. Cap a l'any 1940 el Sr. A. Nogués Ferrer fa donació d'una tesel·la i un fragment de mosaic amb teselles de marbre blanc trobat a "El Moro" el 21 de maig de 1945 (NAVARRO 1979, 673).

² L'any 1968, l'aleshores director del Museo Arqueológico Provincial de Tarragona, P.M. Berges, va promoure la realització d'una sèrie de rases adreçades a determinar l'extensió del jaciment. La documentació relativa a aquests treballs, si existeix, roman inèdita (existeixen fotografies a l'Arxiu de MNAT). L'any 1973, P.M. Berges va dur a terme una nova campanya d'excavacions.

³ L'estiu de 1981 es va dur a terme un Camp de treball de Joventut, dirigit per F. Tarrats i E. Terré i dedicat, bàsicament, a la neteja i sanejament de les rases obertes l'any 1968, així com la retirada i el garbellat de les terres generades en aquella intervenció ("Excavación de las ruinas romanas en "El Moro", *Diario Español*, 28/05/1981; PUNSODA, J.M.: "Camp de treball arqueològic en Torredembarra", *Diario Español*, 07/08/1981; "Camp de treball arqueològic de Torredembarra", *Crónica*, 04/06/1981). Les campanyes corresponents als estius de 1982 ("El Moro, Els Munts y conèixer Catalunya: objetivos principales", *Diario Español*, 14/07/1982) i 1983 van tenir uns objectius similars. Durant la campanya de l'estiu de 1984 es va excavar un quadre a la banda est de la finca per tal de verificar la qualitat estratigràfica i patrimonial de la vil·la (*Diario Español*, 15/08/1984).

⁴ L'agost de 1994 es va dur a terme un Camp de treball de Joventut, dirigit per Ll. Piñol (Servei Arqueològic de la URV) i adreçat a la neteja i sanejament del jaciment, a l'excavació d'alguns testimonis i a la regularització de perfils (PIÑOL 2000). Es va intervenir tant a l'àrea de la "tartana" (neteja, desmuntatge de murs del mas, excavació d'un petit testimoni i dibuix de les estructures documentades l'any 1968) com a l'àrea excavada l'any 1984 (neteja i excavació de dos petits testimonis). Anteriorment (1991) i amb la finalitat d'evitar actuacions lesives pel jaciment es va procedir al tancament de l'àrea ocupada per la vil·la. Paral·lelament, es va dur a terme l'enderroc del mas situat al costat de la "tartana" i una prospecció geofísica a càrrec de RadarProspec S.L. (MARÍ/PLADEVALL 1991).

⁵ Malgrat aquest greu inconvenient, les intervencions dels anys 60 i 70 van permetre la preservació del jaciment dins del Pla Parcial de la zona.

⁶ Aquest text, lleugerament modificat respecte a la conferència (2003), pretén sintetitzar els principals resultats obtinguts en les campanyes d'excavació 1998-2002, intervencions on a més de l'autor hi han intervingut els arqueòlegs Moises Díaz (2000 i 2001) i Jacinto Sánchez (2002).

Tarragona (MNAT), que han millorat substancialment el coneixement de la problemàtica històrico-arqueològica d'aquest jaciment.

Figura 1. Situació del jaciment en relació a la trama urbana actual de Torredembarra (plànol base: ICC).

A diferència de les intervencions precedents, les excavacions previstes en aquest projecte han tingut un clar caràcter extensiu, amb l'objectiu d'explorar el màxim possible de superfície i recuperar gairebé tota la planta de l'edifici altoimperial. Un inconvenient inherent a aquest plantejament, que esperem resoldre en futures intervencions, és el desconeixement que encara envolta l'edifici més antic, en gran part sota les restes de la vil·la altoimperial. De tota manera, les noves restes de l'edifici tardorepublicà posades al descobert obren noves expectatives a la seva definició i interpretació. És per això que hem cregut convenient actualitzar les dades existents i presentar les novetats esdevingudes en aquests darrers anys pel que fa, especialment, a la vil·la altoimperial.

Com dèiem en el paràgraf introductor, el jaciment arqueològic del Moro engloba dos edificis rurals distints i successius⁷. La seqüència estratigràfica és clara: la primera vil·la, de datació inicial encara discutible (segona meitat del segle I aC?), és enderrocada i sobre la plataforma artificial que es forma s'alça, probablement en el segon quart del segle I dC, una segona edificació de majors dimensions. Aquesta dualitat, mantinguda en el discurs que segueix, es manifesta també en el grau de conservació i coneixement d'ambdues edificacions, molt més elevat pel que fa a la vil·la altoimperial.

El jaciment arqueològic està integrat actualment en una zona verda situada al nord-est del nucli antic, dins de la urbanització coneguda com el "Racó romà", a uns 600 metres de la N-340 i a uns 700 metres de l'actual línia de costa (fig. 1). Tot i les modificacions contemporànies, l'indret encara mostra un cert enlairament (l'alçada sobre el nivell del mar oscil·la entre el 13,58 msnm de l'extrem meridional i els 15,41 msnm de l'extrem septentrional) respecte un entorn caracteritzat per la proximitat del barranc i riera de Subanyoles. La zona verda està closa, des de l'any 1991, amb una tanca perimetral que preserva les restes d'actuacions incontrolades (fig. 2).

Figura 2. Vista aèria del jaciment indicant els principals sectors (foto base: Codex).

⁷ Tres si s'inclou el mas que fins ben entrat el segle XX emmascarava part de les restes emergents dels banys de la vil·la altoimperial.

2. La vil·la tardorepublicana⁸

Les excavacions dels anys 80 es van centrar en un quadre situat al nord-est dels banys de la vil·la altoimperial. El deteriorament de les restes relacionades amb l'edifici d'aquesta fase va permetre profunditzar fins a localitzar un conjunt d'estances de bany corresponent a una vil·la precedent (*figs.* 3-4), amb una cronologia que inicialment es va situar entre finals del segle II i inicis del I aC? (TERRÉ 1987 i 1993 i PIÑOL 2000)⁹.

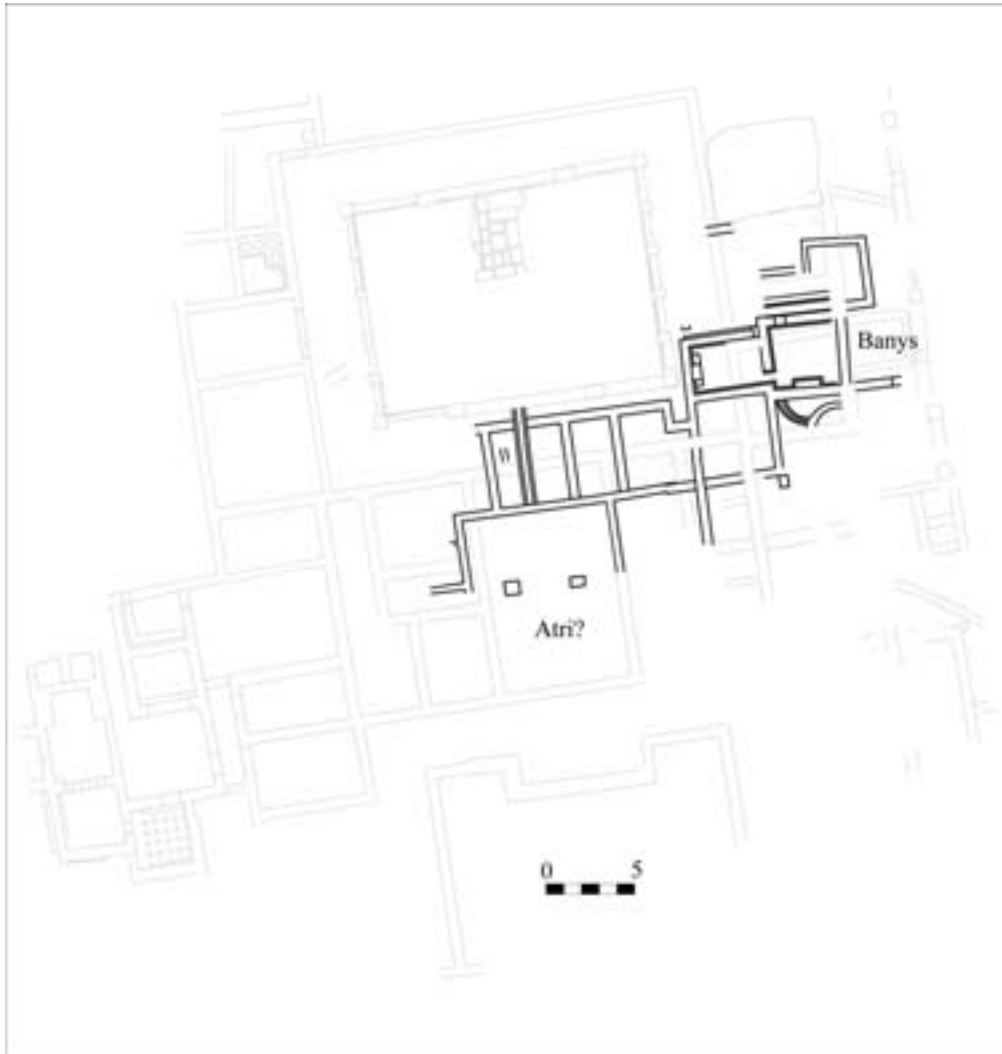

Figura 3. Planta esquemàtica de les restes associades a la vil·la tardorepublicana indicant, amb traç més tènue, la planta de la vil·la altoimperial (plànol base: Codex).

⁸ Mantenim aquesta denominació tot i que no podem excloure una datació lleugerament posterior (fins a època d'August).

⁹ Les principals causes d'aquest deteriorament del jaciment són l'explotació agrícola (treballs de regularització, aprofitament de materials constructius, plantació de vinyes i arbrat, llaurat, etc), que afecta amb especial intensitat els nivells superiors de la seqüència estratigràfica, i una gran rasa contemporània (entre 1973 i 1980?) que en sentit nord-sud creua la meitat meridional del jaciment. Les empremtes de les dents de la carregadora van quedar clarament impreses en els elements arquitectònics afectats, abans de ser coberts amb runa. La

Segons la proposta de Ll. Piñol (1996), amb aquesta funció termal es poden relacionar sis estances, de les que quatre, pavimentades amb *opus signinum* decorat amb tesselles blanques i amb les parets estucades i pintades, serien d'ús i dues de servei (fig. 5). En un moment posterior, es modifica la configuració original amb la compartimentació d'un dels àmbits en tres estances i el paredat d'algunes portes. Sembla que aquesta remodelació va comportar una reducció dels banys i el canvi de funcionalitat d'algunes de les estances resultants.

Figura 4. Vista des de l'oest dels banys de la vil·la tardorepublicana (foto: Codex).

En les darreres excavacions s'han identificat, al sud i al sudoest d'aquesta àrea de banys, diversos àmbits i una significativa concentració d'elements arquitectònics (fig. 6), possiblement relacionats amb l'atri de la vil·la republicana, coberts per un nivell d'enderroc generalitzat¹⁰. Podem destacar un fragment de capitell d'ordre toscà¹¹, datat entre finals d'època tardorepublicana i inicis del segle I dC i corresponent a la mateixa sèrie que el capitell localitzat durant les excavacions de 1984 (TERRÉ 1993: 266), cinc fragments de base àtica (una d'elles aparentment *in situ*), característiques d'època republicana (tot i que no es

profunditat d'aquesta excavació incontrolada fa que la major part de les noves restes associades a la vil·la tardo-republicana es localitzin en aquest punt.

¹⁰ Entre el material ceràmic recuperat, destaca la presència de campaniana A tardana forma Morel 2276, datada en època d'August, i campaniana del grup de les B forma Lamboglia 5/7, juntament amb contenidors amfòrics tarraconenses (Pascual 1) i sud-hispànics (Haltern 70).

¹¹ Formaria part del tipus 3 dels capitells toscans de la tipologia de Gutiérrez (1992a), el més representat. Capitells similars varen ser localitzats a la ciutat de Tarragona (GIMENO 1989, fig. 10), a l'atri de la casa 1 de Empúries (GIMENO 1989, 120), a Sagunt (GUTIÉRREZ 1992a, núm. 20, CHINER 1990, C.2). A Itàlia podem citar els exemples d'Ostia, Verona o Aquileia (citats a CHINER 1990).

descartable una eventual perduració posterior)¹², diversos fragments de fust i dos estilobats *in situ*.

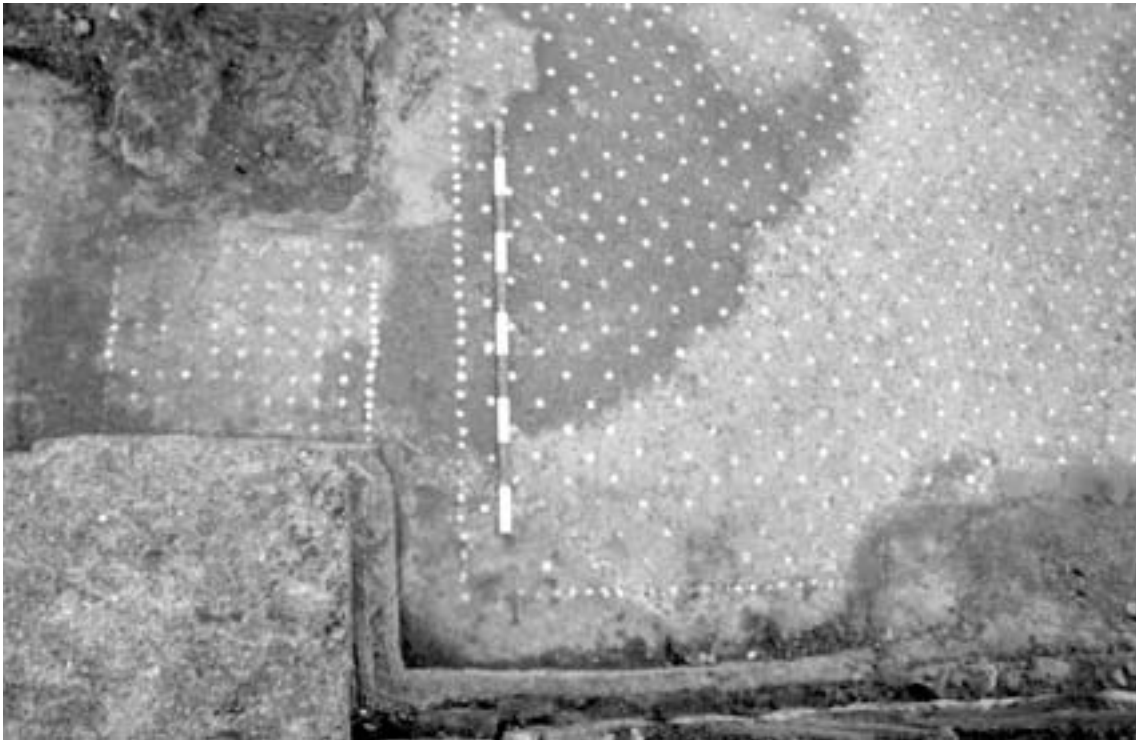

Figura 5. Detall del paviment d'una de les estances de bany de la vil·la tardorepublicana (foto: Codex).

Segons la restitució proposada per C.A. Pociña, aquests elements es podrien interrelacionar¹³, obtenint un ordre toscà amb base àtica d'un diàmetre de 40 cm a l'immoscap i uns 2,8 m d'alçada total. Aquest ordre es podria relacionar amb la presència de un pòrtic, o més probablement de les columnes de suport de l'entablament d'un atri. En relació amb aquesta possibilitat, tenim el paral·lel directe de l'atri de la casa núm. 1 d'Empúries (GIMENO 1989, 120).

Dels àmbits restants, pavimentats amb terra compactada i *opus signinum*, no disposem d'informació suficient per establir el seu ús. L'absència d'indicis arqueològics associats a la vida de l'edifici, que podrien orientar la interpretació funcional, ens fa pensar en un abandonament premeditat que va permetre retirar el contingut abans que un foc afectés part de la vil·la, com es dedueix de la intensa rubefacció que mostren alguns murs de les estances situades a l'entorn de l'hipotètic atri i dels nivells d'enderroc i incendi

¹² Similars a les documentades en el temple romà de *Barcino*, en el temple B de la Encarnación (Caravaca, Múrcia) o en l'arquitectura de Pompeia entre finals del segle II-I aC.

¹³ Per a la restitució de l'alçada de la columna s'han seguit les indicacions de Vitruvi sobre l'ordre toscà (*Llibre IV*, cap. 7), obtenint una correcta proporcionalitat entre les diverses parts del capitell i la base.

documentats. Contràriament, els elements arquitectònics i constructius no van ser sistemàticament recuperats per a la seva reutilització en altres construccions, restant coberts per l'argila procedent de la descomposició de l'alçat de tovot.

La parcialitat del coneixement de l'edifici d'aquesta fase, només accessible en punts on han desaparegut les restes de la vil·la altoimperial, dificulta la seva comprensibilitat. Un inconvenient que futurs treballs i una anàlisi més profunda de les dades obtingudes en aquests darrers anys podrien minimitzar sensiblement.

Figura 6. Detall d'una part dels elements arquitectònics associats amb la vil·la tardorepublicana (foto: Codex).

3. La vil·la altoimperial

Un cop regularitzada la superfície formada per l'enderroc de l'edifici precedent, es replanteja la planta d'un nou edifici rural (fígs. 7-9). Aquesta nova vil·la, dotada d'un gran peristil i un interessant conjunt bànic, mostra una acurada planificació seguint els models arquitectònics propis d'aquesta mena de construccions rurals a partir del segle I dC. L'àrea construïda, superior als 2.000 m², té una planta aproximadament rectangular amb l'eix longitudinal orientat Nord-Sud. L'accés, localitzat a la banda meridional, és, juntament amb l'àrea central, una de les parts més malmeses de l'edifici a conseqüència del gran rebaix contemporani al que ja s'ha fet referència.

Les *fauces*, el *vestibulum*, els *cubicula*, l'*atrium*, el *tablinum* i altres estances annexes només es conserven a nivell de la base de la fonamentació, una dificultat afegida a la interpretació funcional dels espais. Altres parts de la vil·la, amb un estat de conservació acceptable (peristil) o fins i tot destacable (banys), s'han pogut conèixer millor en les darreres excavacions pel seu mateix caràcter extensiu.

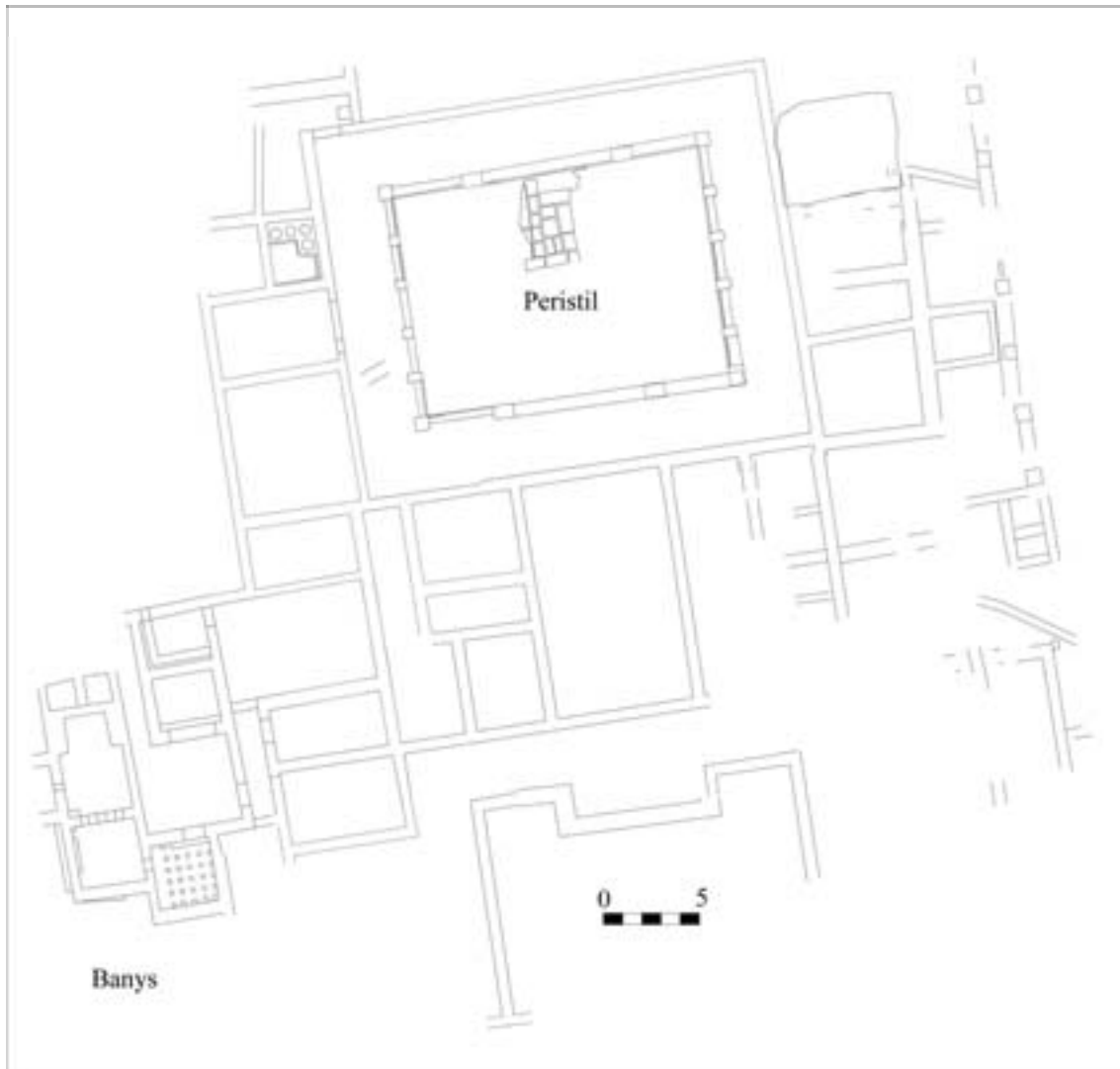

Figura 7. Planta esquemàtica de la vil·la altoimperial (plànol base: Codex).

Així, doncs, al sector de banys ja conegut (TERRÉ 1987 i 1993 i PIÑOL 2000), cal afegir la recuperació, en les darreres campanyes d'excavació, de la planta completa del peristil i de la major part de les estances que l'envoltaven. Malauradament, l'erosió produïda pels treballs agrícoles (plantació i llaurat) ha malmès considerablement les estructures fins gairebé la cota de fonamentació. Això ha comportat l'eliminació tant dels nivells d'enderroc com d'eventuals evidències relacionades amb la fase final d'activitat de la vil·la. Aquestes

dificultats, de tota manera, no disminueixen el valor d'una de les poques vil·les romanes a Catalunya que coneixem en gairebé tota la seva extensió.

A nivell constructiu, exceptuant els banys, la resta de murs estan formats per una fonamentació a sac de pedres irregulars sobre la que recolza un sòcol d'*opus caementicium* que sustentava els alçats de tovet revestits d'estuc. Els banys, amb una estructura íntegrament d'*opus caementicium* i coberta de volta, formen un cos sortint localitzat a l'angle sudoccidental, amb la part calefactada orientada a la caiguda del sol. Els àmbits restants, menys exigents pel que fa a l'aïllament, anirien coberts amb sostre fet de *tegulae* i *imbrices*. Aquesta és, almenys, la disposició de la coberta a una vessant del pòrtic del peristil.

Cronològicament, les dades disponibles indiquen que aquesta vil·la es va construir en època de la dinastia juli-clàudia (segon quart/mitjans del segle I dC) mantenint-se en ús fins a un moment indeterminat entre la segona meitat del segle II i la primera meitat del segle III dC. Una amplitud cronològica obligada per l'escassetat d'evidències relacionades amb l'abandonament de l'edifici¹⁴.

D'aquesta vil·la van restar dempeus els àmbits de bany, la part de l'edifici de major solidesa constructiva. Per les dades estratigràfiques obtingudes sembla que en època moderna (segles XVII-XVIII) es van derruir les voltes que cobrien les estances calefactades. Tot i que ignorem els motius, podem especular amb una eventual inestabilitat d'aquesta part de les ruïnes que motivés el seu enderroc o aconsellés la seva demolició, coincidint, potser, amb una adequació general de la propietat agrícola (*v. infra*). També, el *frigidarium* va perdre la coberta, restant com a únic testimoni la volta que tanca la *piscina frigidaria*, una estructura, coneguda popularment com la "Tartana", que va quedar integrada en el mas construït en època contemporània.

Figura 8. Vista des del nord de la vil·la altoimperial (foto: Codex).

¹⁴ L'únic dipòsit excavat amb una certa significació cronològica (UE 2030) correspon a una capa de cendres relacionada amb les darreres activitats de la vil·la i situada a l'angle S-O del pòrtic que envolta el peristil. El context, quantitativament escàs, ha reportat materials significatius des del punt de vista cronològic: TS Africana A2 de les formes Lamb. 3C i 18 (segona meitat del segle II-primera meitat del segle III), Comuna Africana dels tipus Lamb. 10B (finals del segle I-IV), Lamb. 10A (segle II-IV), Hayes 200 o 131 (segles II-III), Ostia III, fig. 332 (segle II) i Ostia III, fig. 267 (segle II-IV). L'absència de TS Africana C, que podria limitar la formació d'aquest estrat a la segona meitat del segle II, no pot considerar-se significativa atès l'escàs volum de material i la continuïtat de la TS Africana A dins del segle III. Per tant, no podem excloure que la formació de l'estrat es pugui situar dins de la primera del segle III. També presenta un cert interès el nivell d'enderroc

Figura 8. Vista des del nord de la vil·la altoimperial (foto: Codex).

Figura 9. Vista des del sud de la vil·la altoimperial (foto: Codex).

de l'*hypocaustum* del *tepidarium* parcialment excavat l'any 1998. Els materials més moderns es situarien ja dins del segle II dC.

3.1. El peristil i estances annexes

De la vil·la altoimperial coneixem, amb una certa precisió, el peristil, el jardí porticat, que ocupava una porció significativa de la part posterior de la vil·la (fig. 10). Es tracta d'un àmbit rectangular d'uns 200 metres quadrats (12 x 16 metres aproximadament) envoltat per galeries porticades de 3,2 metres d'amplada que circumden els quatre costats del jardí. Les ales oriental i occidental, més curtes, estaven formades per sis columnes recolzades sobre un carreu de base amb un ritme d'intercolumni d'aproximadament dos metres i mig. Els braços nord i sud, en l'eix longitudinal de la vil·la, semblen haver tingut quatre columnes amb intercolumnis variables: 3,4 m en els angles i 6,8 m en el centre. Aquesta major amplada s'explicaria per la posició que ocupa respecte a l'eix principal.

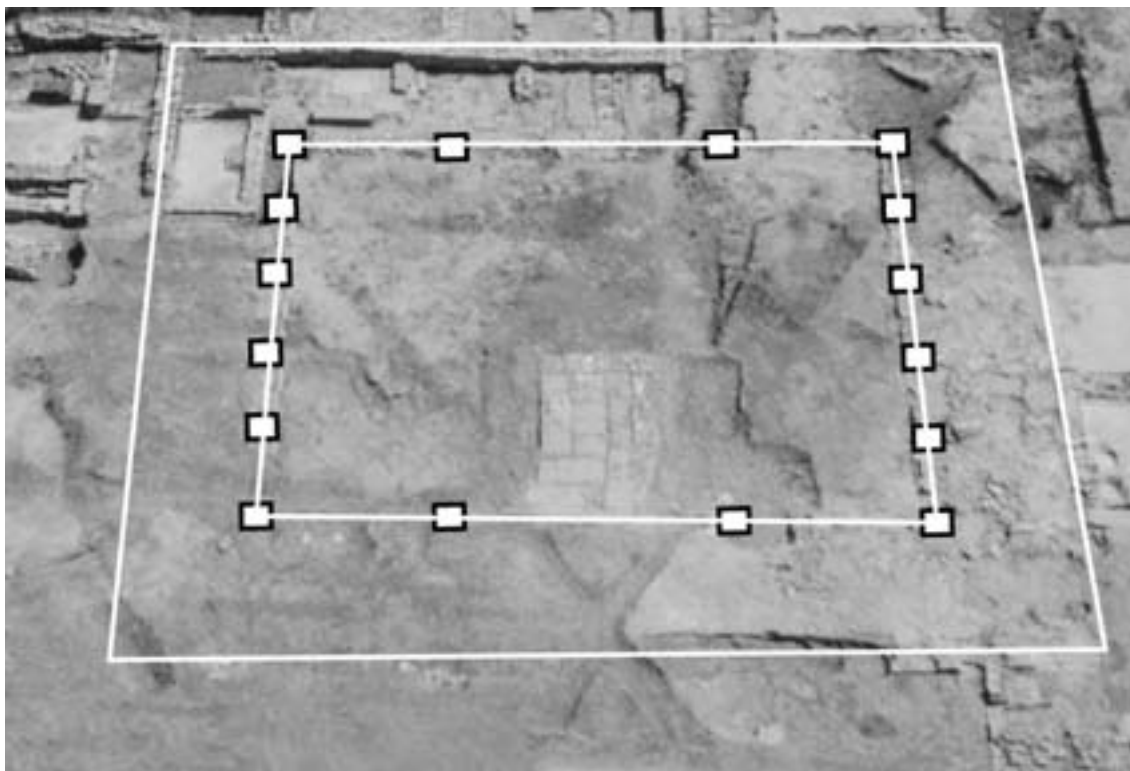

Figura 10. Vista des del nord del peristil de la vil·la altoimperial indicant el porticat (foto base: Codex).

Les columnes, amb un diàmetre a l'entorn dels 35 cm i una alçada aproximada d'uns tres metres seguint l'ordre de modulació¹⁵, estarien pintades de vermell (el sòcol) i blanc. Aquestes dades s'han obtingut a partir de les restes d'una columna enderrocada de l'ala occidental. No tenim dades sobre el sistema de sustentació de les cobertes dels braços

¹⁵ Agraïixo a C.A. Pociña aquesta informació.

meridional i septentrional del porticat on els intercolumnis són majors i variables i els carreus de base més grans.

Inicialment, l'intercolumni estava delimitat per una mena de vorera feta amb plaques de pedra del Mèdol d'uns 15 cm d'amplada. En un moment posterior, aquesta separació entre el jardí i el corredor porticat es remarca amb el tancament dels intercolumnis amb un mur baix de 45 cm d'amplada per tal de mantenir la comunicació visual.

La coberta del pòrtic estava formada per una armadura de fusta revestida amb *tegulae* i *imbrices* exceptuant, potser, la part central dels braços nord i sud, on la coberta podria haver estat d'*opus signinum*¹⁶. Tant en els murs de fons del pòrtic com en la mateixa columnata s'observen reformes posteriors com, per exemple, el ja esmentat tancament dels espais entre columnes o l'aplicació d'una nova capa de revestiment parietal. Respecte a l'àrea descoberta, podem destacar les restes d'un enllosat de pedra del Mèdol que originàriament travessava el jardí seguint l'eix N-S d'ordenació general de la vil·la. Aquesta superfície empedrada connectaria el *tablinum* amb una gran habitació situada al fons del braç septentrional (*triclinium* d'estiu?, *oecus*?), descoberta en les darreres campanyes, i vertebraria el jardí en dos espais rectangulars probablement dotats de fonts¹⁷.

Al voltant del peristil es disposaven diversos àmbits de difícil interpretació pel grau d'arrasament i l'absència d'indicis suficientment explícits. Les estances que s'obrien al braç meridional van desaparèixer, com s'ha comentat, a causa d'un rebaix contemporani. Els àmbits dels braços oriental¹⁸ (parcialment desapareguts) i septentrional, excavats en les darreres campanyes, queden fora de l'objecte d'aquest article. Finalment, les habitacions del braç occidental, a les que dedicarem la nostra atenció, són les que presenten un estat de conservació més acceptable (*fig.* 11).

¹⁶ L'indici més sòlid a favor d'aquest distint tractament de les cobertes és l'absència de *tegulae* i *imbrices* en el nivell d'enderroc del tram fins ara excavat del braç septentrional del corredor porticat. Respecte a l'ala meridional, tant el nivell d'enderroc com la major part de les estructures van desaparèixer a conseqüència d'un gran rebaix contemporani al que ja s'han fet reiterades mencions.

¹⁷ Així ho sembla indicar el tram de claveguera que procedent del jardí travessa perpendicularment el braç occidental del porticat.

¹⁸ Les darreres excavacions han evidenciat l'existència d'un pòrtic lateral que s'obra a l'est de les estances obertes al pòrtic oriental del peristil del que fins ara s'han documentat vuit basaments de columna (amb una distància entre eixos de 2,4 metres) i que s'estendria cap el tancament est del jaciment. L'angle d'aquest braç amb el septentrional està ocupat per un àmbit de 5,1 x 6,1 m amb l'accés obert al pòrtic i pavimentat amb *opus signinum*. De l'angle SE arrenca una canalització d'*opus caementicium* que es dirigeix cap a l'est. Com també s'ha documentat en l'angle que formen els braços oriental i septentrional, s'observa la presència d'estructures fetes de pedra lligada amb argila que indiquen una darrera reforma de l'edifici, caracteritzada per la conversió d'espais representatius en àmbits de treball i emmagatzematge.

Formant part de l'angle sud-occidental del pòrtic es localitza una habitació de la que només resten les empremtes del murs. Malgrat aquest inconvenient, podem apuntar unes dimensions aproximades de 7,5 x 6 metres. Res més podem afegir en relació a la seva funcionalitat i dinàmica. Immediatament al nord, s'ubica una estança també rectangular d'aproximadament 4 x 6 metres, pavimentada amb *opus signinum* a la que s'accedeix des del corredor porticat a través de dues portes, una d'aproximadament 70 cm al sud i una altra, de dues fulles, d'1,9 m d'amplada al nord. El paviment original d'*opus signinum* va ser posteriorment substituït per un nou sòl de característiques similars. Aquest segon paviment presenta una sèrie de forats/trencats que estarien relacionats amb l'activitat desenvolupada en aquest espai, de caràcter productiu o domèstic.

Figura 11. Vista des del nord de la meitat occidental de la vil·la altoimperial (foto: Codex).

El següent àmbit és un dipòsit semi-soterrat (uns 45 cm per sota de la cota de sòl de les estances properes) de planta rectangular de 3,2 x 2,3 metres, amb revestiment d'*opus signinum* i les característiques mitges canyes en els angles, al que s'accediria des de l'habitació descrita precedentment, atesa la manca d'indícis físics d'un eventual accés directe des del corredor del peristil. El mur oest, pràcticament desaparegut, separaria aquest dipòsit d'un altre, lleugerament desviat en relació a la disposició general de la vil·la, que presentaria unes característiques i dimensions similars i del que només en resten indicis del revestiment d'*opus signinum* d'un dels angles. També el mur sud, que separa el dipòsit de l'àmbit amb

doble porta, es trobava totalment arrasat més enllà del punt de contacte amb el mur occidental¹⁹.

En un segon moment, es detecta la construcció, dins del primer dels dipòsits descrits, d'una banqueteta d'*opus caementicium* amb quatre piques (d'uns 60 cm de diàmetre cadascuna) revestides d'*opus signinum* (sobre una capa de morter i cendres) adossada a l'angle nordoriental del dipòsit (fig. 12). Aquesta nova estructura en forma de "L" presenta, també, mitges canyes en els angles fet que indica que es va mantenir la presència de líquids en aquest ambient. La interpretació, desproveïda d'altres dades que les estrictament estructurals, no pot ser definitiva tot i que aquesta mena de piques s'acostumen a associar amb la neteja i el tintat de la roba²⁰. Finalment, l'angle que formen els braços occidental i septentrional està ocupat per un seguit d'estructures, de funcionalitat encara indeterminada, que difereixen de la resta de murs d'aquest sector en tècnica (pedres irregulars mitjanes lligades amb argila) i orientació.

En relació al braç septentrional, objecte preferencial de les darreres campanyes d'excavació²¹, podem destacar la localització, en la part central, d'un paviment d'*opus signinum* de bona factura parcialment afectat per la rasa de fonamentació del mur de tancament del pòrtic. Aquesta dada, tot i el seu caràcter puntual, posa de manifest l'extensió cap al nord de la vil·la tardorepublicana, tot i que no disposem de més dades sobre la seva articulació i funcionalitat. Amb la fase altoimperial es relacionen un seguit de nivells d'enderroc documentats sobre el paviment d'argila compactada del darrer moment del

¹⁹ Destruccions probablement relacionades amb la disposició aterassada de les parades agrícoles. La línia d'afectació de les estructures, i de la seqüència estratigràfica associada, marca el perfil inclinat que separava dues cotes distintes de sòl, conseqüència de la mateixa acumulació de la runa produïda per l'enderroc de fàbrica principal de la vil·la altoimperial. En un moment indeterminat dels segles XVII-XVIII, aquest pendent es regularitza amb la construcció d'un marge format, en gran part, per materials romans reaprofitats. L'espai format pel marge i el pla inclinat va ser farcit fins a la cota de la parada superior amb terra, pedruscall (producte del despedregat dels camps) i grans fragments d'*opus caementicium* procedents, probablement, de l'enderroc del *caldarium* de la vil·la altoimperial, del qual actualment només resta la fonamentació regularment i intencionadament arrasada a nivell de la parada agrícola inferior. És possible que la volta del *caldarium* presentés un grau de deteriorament tal que, a diferència del *frigidarium*, impossibilités la seva integració en el nou edifici rural. Totes aquestes evidències podrien relacionar-se amb la construcció del mas i l'adequació general d'aquesta propietat agrícola.

²⁰ Activitats pròpies d'establiments denominats, en funció dels serveis que oferien, *fullonicae* i *tinctoriae*, però que també es desenvolupaven en ambient privat en grans residències urbanes i rurals. A la veïna vil·la romana dels Munts existeix una estructura similar (BERGES 1977, 34, fig. 1.7).

²¹ En la darrera campanya, coincidint amb l'eix del peristil marcat per l'enllosat, es va documentar una gran estança (7,4 x 9,5 metres), flanquejada per dues habitacions més petites (l'oriental mesura 4,4 x 6,8 m) en el braç septentrional. Com ja s'havia insinuat en memòries d'excavació precedents es podria tractar d'un *oecus*, un menjador d'estiu, dominant la visual del peristil des del nord. De l'aspecte original, d'una certa sumptuositat com correspon a un àmbit representatiu, només resten indicis del paviment d'*opus signinum* i del revestiment parietal

pòrtic, caracteritzats per una matriu argilosa amb un elevat contingent de fragments de revestiment pintats²² i, puntualment, *tegulae* i *imbrices*. La presència d'una acumulació significativa de fragments de paviment d'*opus signinum* disgregat i la manca de *tegulae* i *imbrices* en el centre del braç, coincidint amb l'eix longitudinal del peristil, podria indicar que la coberta del pòrtic en aquest punt seria tècnicament distinta.

Figura 12. Detall des del nord d'un dels dipòsits del braç occidental del peristil de la vil·la altoimperial (foto: Codex).

3.2. Els banys

Com ja s'ha dit, el sector de banys és la part millor conservada i coneguda de la vil·la altoimperial (figs. 13-14). Els banys es troben emplaçats a l'angle sudoest de l'edifici, formant un cos sortint ocupat pel *caldarium*. Per una millor comprensió intentarem ordenar la descripció dels àmbits seguint el recorregut teòric del bany: vestíbul - distribuïdor (àmbits 1 i 2), latrines (7), estances fredes (5 i 6), estances calentes (9, 10, 11, 12 i 13) i habitació tèbia (8) (figs. 15-21).

La primera estança que podem relacionar amb l'activitat bàlnica (àmbit 1), vestíbul o *apodyterium*, mesura 7,7 x 5 metres i està pavimentada amb un mosaic de grans tesselles

²² Fons de color blau i motius en blanc i altres colors difícilment interpretables. La major part dels fragments, caiguts de cap per avall, mostren empremtes d'encanyissat per la part posterior, un fet que ens indueix a pensar que podrien correspondre a la decoració del sostre del pòrtic.

blanques. L'accés s'ubicaria a l'angle sudoest en connexió amb una de les estances que es disposaven al voltant de l'atri, la part més malmesa de la vil·la. A l'extrem oposat, coincidint amb el traçat d'una claveguera que conduïa les aigües sobrants dels banys a les latrines, es va localitzar un albelló de marbre, extret l'any 1984, que recolliria l'aigua d'un hipotètic *labrum* situat al costat de la porta de les latrines²³. En el mateix mur est es conserven restes del revestiment pictòric del que encara es poden reconèixer tres franges de color vermell (7 cm), blanc (1 cm) i blau. Des d'aquest àmbit es podia accedir a les ja esmentades latrines (7) o al corredor (2) que conduïa al *frigidarium*.

Figura 13. Vista aèria dels banys de la vil·la altoimperial (foto: Codex).

L'àmbit 2 és un corredor de 5,7 x 1,25 m també pavimentat amb un mosaic de grans teselles blanques. Des d'aquest corredor s'accedia al *frigidarium* (5 i 6), a un espai indefinit al nord i – potser, però amb molts dubtes - a les estances indeterminades 3 i 4 (molt malmeses)²⁴. Una obertura en el paviment, coincidint amb el canal de desguàs de la piscina *frigidaria*, podria indicar la presència d'un registre del canal.

²³ L'associació entre l'albelló i el *labrum* es documenta, per citar només un exemple, a les latrines de Djemila (Cuicul) (HEINZ 1983, fig. 110).

²⁴ Part dels murs han desaparegut com a conseqüència de la construcció del mas modern. L'àmbit 3 mesura 5,75 x 2,8 metres i del paviment només en resta la preparació. La superfície de l'àmbit 4, pavimentat amb *opus signinum*, no es pot establir. Tot i que inicialment s'havia plantejat la possibilitat d'un accés a aquestes dues

Des del vestíbul/*apodyterium* s'accedia tant a l'esmentat corredor com a les latrines (àmbit 7), una habitació de 2,75 x 3,40 m arrasada fins gairebé la cota de la parada agrícola inferior, un fet que va comportar la desaparició dels seients i del paviment (*fig. 18*). Tot i això, encara es conserva el canal de desguàs que aprofitava les aigües sobrants dels banys (i d'altres punts?) i part dels murs perimetrals. El canal entra a les latrines a l'alçada de l'abelló ja descrit, recorrent la base de dos dels murs i sortint a l'exterior a través d'una obertura en el mur oriental.

Figura 14. Vista des del sud dels banys de la vil·la altoimperial (foto: Codex).

A través d'una porta oberta en el mur oriental del corredor s'accedeix al *frigidarium* (5) i a la seva corresponent *piscina frigidaria* (6). El *frigidarium* mesura 5 x 4,50 metres i conserva evidències d'almenys dos tipus distints de sòl apreciables en el tall deixat per l'aterrament agrícola. Un primer d'*opus signinum* i un segon, de la mateixa tècnica, sobre el que s'adhereixen les teselles d'un mosaic del que en resten poques traces. En la cara interna dels murs perimetrals, allà on s'ha conservat, mostra indicis d'un hipotètic revestiment marmori que decoraria les parets del *frigidarium* en la darrera fase d'ús. Des del *frigidarium* es podia accedir a la piscina d'aigua freda (6), al *caldarium* (10), al *tepidarium* (8?) i al corredor de servei (14). La connexió entre el *frigidarium* i el *caldarium* és hipotètica ja que la possible porta va desaparèixer a causa de l'aterrament agrícola.

estances des del corredor, una anàlisi més aprofundida sembla indicar, amb dubtes, que només eren accessibles des de les habitacions disposades al voltant de la porta principal o de l'atri.

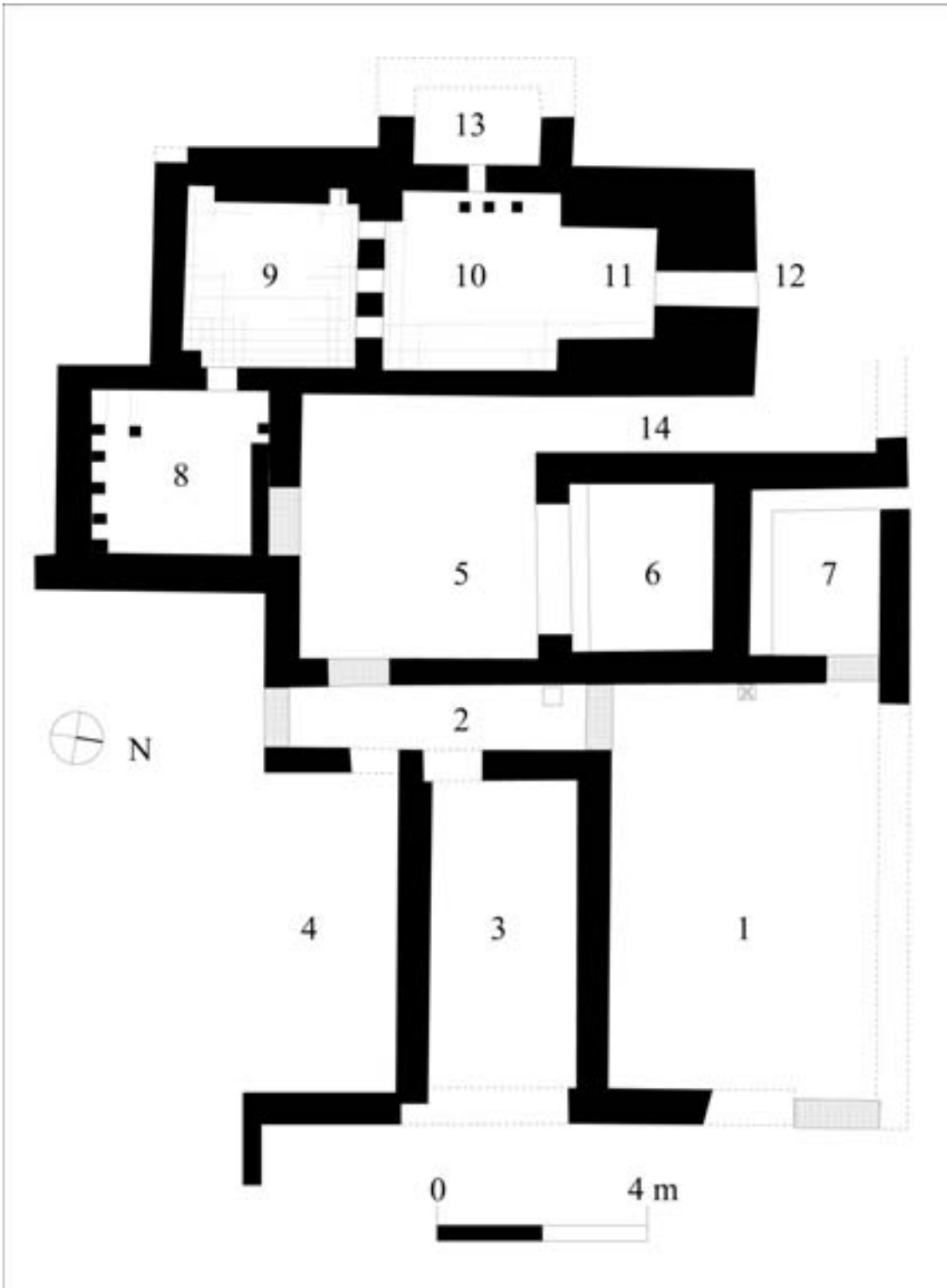

Figura 15. Planta esquemàtica dels banys de la vil·la altoimperial indicant la numeració dels àmbits (plànol base: Codex).

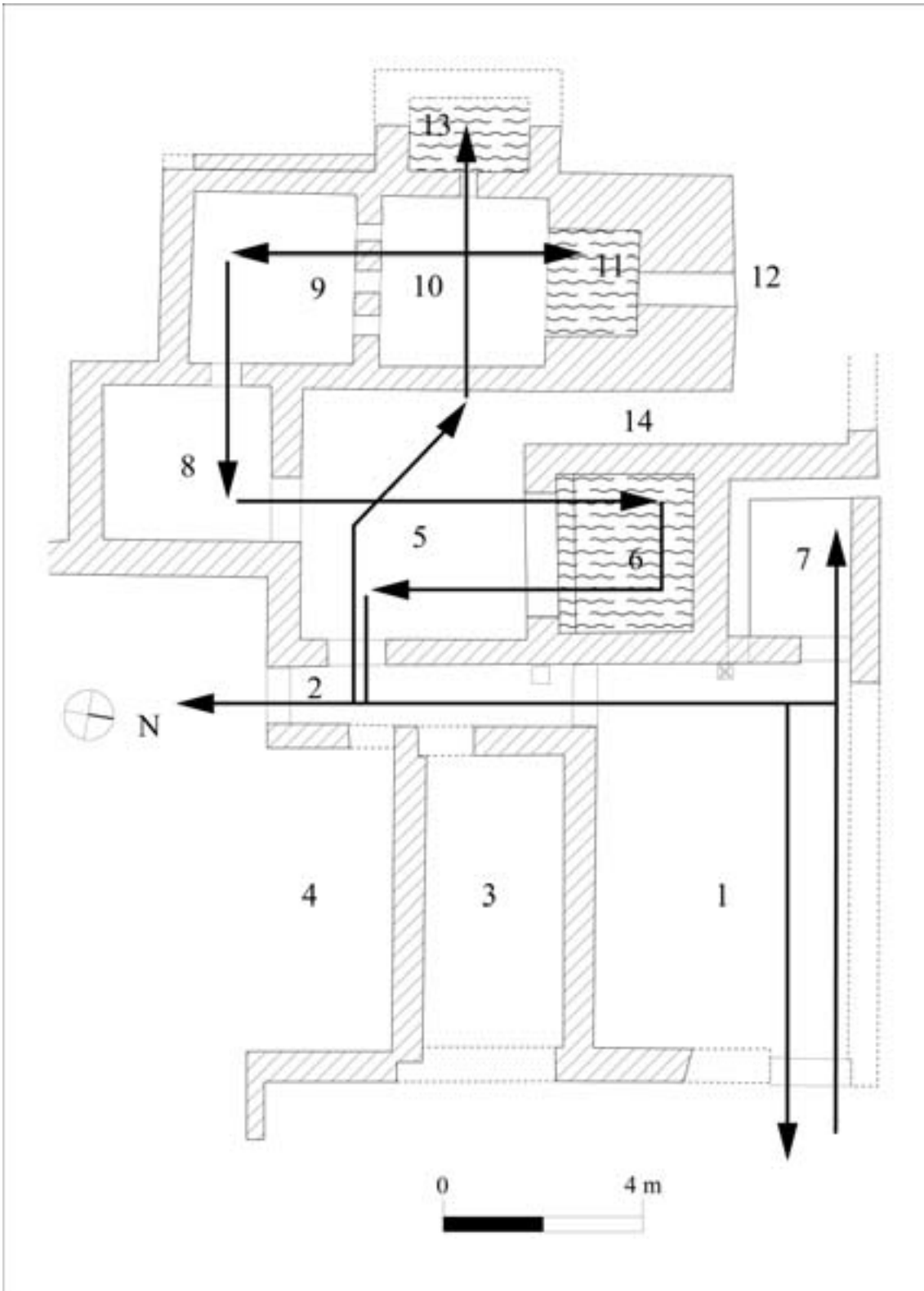

Figura 16. Planta esquemàtica dels banys de la vil·la altoimperial indicant un possible circuit d'ús (plànol base: Codex).

A la *piscina frigidaria* (6), que conserva la volta de coberta i mesura 3 x 2,55 metres (incloent l'esglaió), s'accedia a través d'un arc de 2,5 m d'amplada i un esglaió/banqueta (fígs. 18-19). A partir d'una anàlisi de les porcions de paviment conservades es pot individualitzar, si més no, una reforma significativa. El paviment i revestiments d'*opus signinum* amb mitja canya del projecte inicial són substituïts per un paviment de mosaic i un placat de marbre parietal²⁵. En la base del mur occidental s'observa un orifici de perfil irregular, possible resultat de l'espoliació d'un element metàl·lic per regular l'evacuació de l'aigua, que podem relacionar amb el canal que creua els àmbits 2, 1 i 7. Finalment, podem ressenyar que en el mur sud, contigu a les latrines, s'obria originàriament una finestra posteriorment tapiada i que en la volta existeix una obertura zenital de planta quadrangular. El tapiat de la finestra, les modificacions dels paviments o el possible revestiment marmori de la piscina indiquen una o més reformes que aparentment tendeixen a la millora de la qualitat decorativa de la part freda i, probablement, de tot el sector de banys. No obstant, considerant l'evolució general de la vil·la, és possible que en la seva fase final tinguessin un ús distint de l'inicial i, aparentment, distant de la sumptuositat precedent.

ÀMBIT	FUNCIÓ	TERRÉ 1993	PIÑOL 1994
1	<i>Apodyterium</i> /vestíbul?	5. <i>Apodyterium</i> / <i>frigidarium</i>	I. <i>Apodyterium</i>
2	Corredor/distribuïdor	6. Distribuïdor	II. Passadís
3	<i>Apodyterium</i> ?		III.
4			IV.
5	<i>Frigidarium</i>	4. Mosaic policrom	V. <i>Frigidarium</i>
6	Piscina del <i>frigidarium</i>	3. Piscina	VI. Piscina del <i>frigidarium</i>
7	Latrines	7. Latrines	XII. Latrines
8	<i>Tepidarium</i> ?		
9	<i>Caldarium</i> ? <i>sudatorium</i> ?	2. <i>Caldarium</i>	VII. <i>Tepidarium</i>
10	<i>Caldarium</i>	2. <i>Caldarium</i>	VIII. <i>Caldarium</i>
11	<i>Piscina calida</i> , <i>alvens</i>	2. <i>Caldarium</i>	VIII. <i>Caldarium</i>
12	<i>Praefurnium</i>	1. <i>Praefurnium</i>	X. <i>Praefurnium</i>
13	<i>Piscina calida</i>		IX. Piscina del <i>caldarium</i>
14	Corredor de servei		XI.

Figura 17. Relació comparada de les funcions atribuïdes als diferents àmbits que conformen els banys de la vil·la altoimperial (font: Codex).

²⁵ Del mosaic només en resten algunes petites acumulacions de teselles que no permeten majors precisions. L'existència del placat de marbre posterior, no conservat, es fonamenta en el rebaix perimetral (8-10 cm d'amplada) que afecta les mitges canyes, en l'allissament de la superfície i en els petits forats que es distribueixen regularment per la base dels murs

L'estat de conservació de la part freda contrasta amb la lamentable situació dels àmbits calefactats (9-13), només conservats a nivell de fonamentació. A aquesta part calenta s'accediria, per lògica funcional, a través d'una porta no conservada que comunicaria el *frigidarium* (6) amb el *caldarium* (10). L'àmbit 10 es una estança quadrangular²⁶, de 3,40 x 3,35 m, amb dues petites piscines obertes en els costats nord (11) i oest (13)²⁷. L'àmbit 11 (*piscina calida*), de 2,15 x 1,85 m, està connectat a través d'un conducte amb el *prae-furnium* (12)²⁸, situat al nord. L'estança 10 està separada, a nivell de fonamentació, de l'àmbit 9 per un mur amb tres obertures destinades a permetre la circulació de l'aire calent²⁹. Per tant, tot i que hem individualitzat els dos àmbits (9 i 10) no és descartable que a nivell de paviment es tractés d'una única sala. L'àmbit 9 té unes dimensions de 3,40 x 3,30 m i es comunicaria, probablement, amb l'estança 8 que rebria l'aire calent a través d'una obertura en el mur que comparteixen.

Figura 18. Vista des del noroest de les letrines (esquerra) i la *piscina frigidaria* (foto: Codex).

²⁶ Tant la planta com les dimensions (11,40 m²) són similars a les dels àmbits 8 i 9.

²⁷ Banyera d'aigua calenta de 2,40 d'amplada situada a l'oest de la sala 10.

²⁸ S'han identificat la base del conducte, feta de plaques de pedra del Mèdol amb una concavitat longitudinal, i dos potents reforços laterals que sustentarien la volta.

²⁹ Entre 0,30 i 0,60 d'amplada.

Figura 19. Vista des del sud dels banys de la vil·la altoimperial. A l'esquerra, arrasada, la part calefactada i a la dreta el *frigidarium* (foto: Codex)

L'àmbit 8 (possible *tepidarium*) és la principal novetat aportada en aquestes darreres intervencions pel que fa als banys de la vil·la altoimperial (fig. 20). Es tracta d'una estança de 3,10 x 3,40 metres situada al nord del *frigidarium* (5), formant angle amb el *caldarium* (9). En el paviment inferior de l'*hypocaustum* i en la cara interna dels murs, tots ells fets en *opus caementicium*, s'observen una sèrie d'incisions en el morter tendre que quadriculen l'espai, indicant la posició de les *pilae*³⁰ i l'alçada que havien de tenir. Aquestes incisions també són visibles en el paviment de base del *caldarium* (9 + 10), evidenciant la meticulositat del procés constructiu.

³⁰ Les *pilae* (en total 36; 6 per costat) són de tres tipus: *bessales* (aproximadament 20 cm de costat), pilars quadrangulars de pedra del Mèdol i pilars d'obra. Els pilars d'obra, de dimensions lleugerament superiors, se situen en el perímetre adossant-se a la cara interior dels murs. Únicament en el costat corresponent a la porta que comunicava els àmbits 8 i 5, aquesta estructura és substituïda per una banquetta d'obra correguda. Formant part de l'enderroc es van recuperar, també, alguns exemplars de maons per cambra d'aire de volta que haurien format part d'algunes de les *pilae*. La utilització d'aquestes peces en la formació dels pilars de la *suspensura* és predominant als *hipocausta* de la vil·la romana de Mas d'En Gras (Vila-seca, Tarragonès) (ARQUEOCIÈNCIA 1997).

Figura 20. Vista des del nord de l'àmbit 8 durant el procés d'excavació de l'enderroc de l'*hypocaustum* (foto: Codex).

A partir de l'anàlisi dels elements que constituïen l'enderroc³¹, format per restes del paviment i del sistema de sustentació i per elements de revestiment i circulació de l'aire calent (*tubuli*), és possible restituir aproximadament l'articulació interna de l'estança. Sobre la part superior de les *pilae*, d'una alçada aproximada de 0,70 m (poc més de dos peus romans)³², recolzava un sòl de *bipedales* (0,60/0,61 m de costat i 0,04 m de gruix)³³ que servia de base a una capa d'*opus signinum* d'aproximadament 0,07 m de gruix. Immediatament per sobre s'estenia una capa de morter (0,03 m) que servia d'aglutinant per al mosaic de tesselles blanques que pavimentava l'àmbit i del qual se n'han recuperat nombrosos fragments a l'enderroc. La resta de l'enderroc estava format per *tubuli*³⁴,

³¹ Els elements cronològicament significatius es redueixen a un fragment de TS Sudgàl·lica de la forma Dragendorff 36 i un altre de Comuna Africana de la forma Ostia II, fig. 306. Ambdós tipus sorgeixen en època flàvia i són presents fins a mitjans segle II dC. La presència d'aquests materials indica que l'enderroc es va produir en un moment posterior al 60/150 dC.

³² Segons Vitruvi (5, 10, 2-3), els pilars havien de tenir dos peus d'alçada (c. 0,60 m). *Faventinus*, una font del segle IV, suggereix 2,5 peus per banys privats i 3 peus per públics.

³³ Un d'ells, complet però fragmentat, presenta empremtes de les tatxes d'una sola de sandàlia. Un exemplar de característiques anàlogues va ser localitzat en les excavacions de la Necròpolis Paleocristiana de Tarragona (SERRA 1935: Lám. VIc): "...un gran ladrillo, que aún se halla *in situ*, en el sepulcro (1.486) que tiene marcados los clavos de hierro de la suela de unos *calcei*." (SERRA 1935: 75).

³⁴ A la vil·la romana de Mas d'En Gras, on es conservaven parcialment els alçats interiors de les cambres calefactades, aquests *tubuli* són interpretats com a separadors de la cambra d'aire parietal: "En aquest *tepidarium* [àmbit V] solament hi ha un mur amb doble paret de calefacció. Aquesta està feta amb maó ceràmic lligat amb morter i sostingut per claus de ferro que fan de suport de la doble paret amb el mur. Aquests claus de ferro estan col·locats amb el que hem denominat *tubulus* (el *tubulus* folra el clau i actua de separador i suport entre el mur i la doble paret), però que en realitat són separadors o carrets. Aquest sistema de doble paret també el vam documentar als banys localitzats al subsòl de Sant Pere de Rubí (Vallès Occidental), abandonats durant el segle V." (ARQUEOCIÈNCIA 1997: 19). Més endavant (pàg. 20), diuen "Aquí [segon *tepidarium*, àmbit

fragments de ferro molt deteriorats, claus de ferro, un clau de ganxo de bronze i *tegulae* de revestiment parietal³⁵ amb els forats pels claus que les mantenien adherides al mur. De tot això i de l'anàlisi d'un fragment de paviment *in situ* es dedueix l'existència d'una cambra d'aire d'uns 10-12 cm d'amplada que recorria la cara interna dels murs de l'estança. Respecte al sistema de circulació d'aire calent, podem afirmar que no tenia una connexió directa amb cap forn. Per tant, la circulació de l'aire calent es devia realitzar per una obertura que s'insinua en el mur que comparteix amb l'àmbit 9.

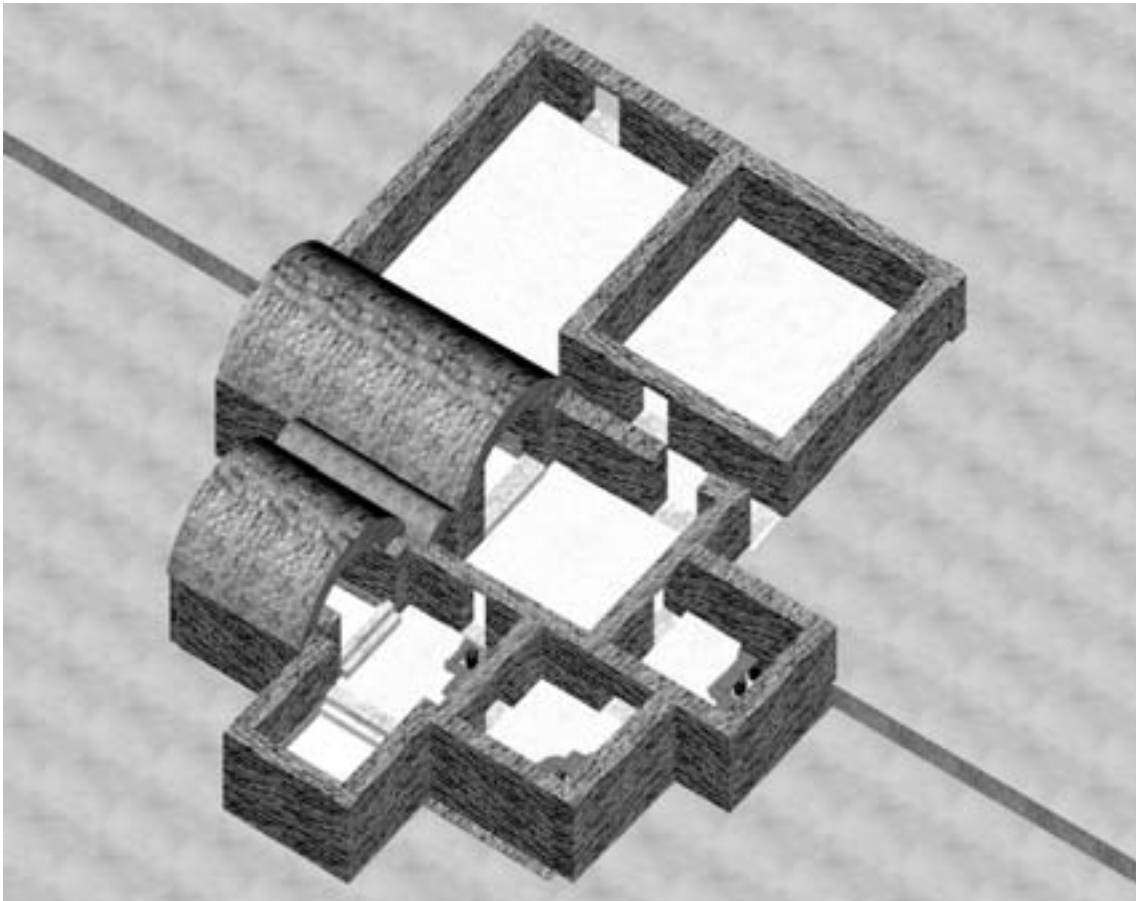

Figura 21. Perspectiva axonòmica de l'àrea de banys de la vil·la altoimperial (Imatge: Codex).

Finalment, ens hem de referir a l'àmbit 14, un corredor de servei cobert amb volta de 4,1 m de llargada per 1,05 m d'amplada que s'estendria entre el *praefurnium* i el mur que separava els àmbits 10 i 11, entre la *piscina calida* 11 i la piscina freda 6. En aquest punt hi hauria existit una porta que separaria el circuit de servei del recorregut bàlnic. La seva funció seria, doncs, permetre l'accés del personal de servei per realitzar tasques de neteja,

VI] hem trobat les empremtes dels claus i dels *tubuli* en els murs perimetrals, així com aquests i aquells caiguts en la capa de cendres inferior.”

³⁵ No podem parlar pròpiament de *tegulae mammatae* per l'absència de la particular protuberància que les caracteritza. De tota manera presenten una mena de pegats de morter en la cara interna coincidint amb els forats de subjecció que, funcionalment, l'aproximen a les *tegulae mammatae*.

condicionament i manteniment dels banys sense haver de passar per la part residencial de la vil·la. Hi podrien haver, també, raons de caràcter tècnic com, per exemple, incrementar l'aïllament entre la *piscina calida* i la piscina freda (TERRÉ 1993: 82).

Amb les dades actuals, el circuit d'ús dels banys s'iniciaria a l'àmbit 1 (vestíbul/*apodyterium*)³⁶, des d'on es podia accedir a les latrines (àmbit 7) - al costat de les quals hi hauria, hipotèticament, un *labrum* del que només en resta l'albelló - o dirigir-se a la *cella frigidaria* (àmbits 5 i 6) a través d'un passadís (àmbit 2). Des del *frigidarium* (àmbit 5) es passaria a la *cella caldaria* (àmbits 9, 10, 11 i 13), a través d'una porta no conservada en el mur que comparteixen, i d'aquí al *tepidarium* (àmbit 8), des d'on es retornaria al *frigidarium*, on el bany finalitzaria amb una remullada a la piscina d'aigua freda (àmbit 6).

L'anàlisi estructural permet observar indicis de remodelacions (tapiat de la finestra de la piscina del *frigidarium*, placat de marbre del *frigidarium* i la seva piscina del *frigidarium*, enlairament del nivell de circulació del *frigidarium*, etc) en estances com el *frigidarium* (àmbit 6), tot i que no és possible ubicar-les temporalment ni saber si formen part d'una reforma més general).

Aquests banys presenten una configuració similar, per citar uns exemples, a la dels petits banys de *Nora*, i als banys del santuari de Gennes (NIELSEN 1990, figs. 133 i 100, respectivament). Un esquema simple, amb els àmbits calents i freds disposats en paral·lel, que segons I. Nielsen tenen, a Hispania, una cronologia primerenca (NIELSEN 1990: 69), tot i que, per la seva racionalitat funcional, aquest disseny perdura fins a època tardana³⁷. Dins de l'àmbit territorial més immediat, hem d'assenyalar la localització de banys privats de les vil·les romanes dels Munts (Altafulla)³⁸, el Vilarenc (Calafell)³⁹, Mas d'En Gras (Vila-seca)⁴⁰, Centelles (Constantí), Cal lípolis (La Pineda, Vila-seca)⁴¹ i Mas dels Frares de Baix

³⁶ Existeixen diverses possibilitats funcionals: utilització exclusiva com a vestidor (*apodyterium*), ús polivalent (vestíbul/*apodyterium*) o que s'utilitzi únicament com a vestíbul/àrea de recepció.

³⁷ És el cas, per exemple, dels banys de la *Mansio* de *Valensia/Balentinum* (Valesio) (BOERSMA 1991).

³⁸ Vegi's BERGES 1970 i 1977 i LÒPEZ 1993. La monumentalitat del conjunt bànic d'aquesta luxosa vil·la marítima excedeix el mar on s'insereixen la resta de banys privats de les vil·les de l'entorn de *Tarraco*.

³⁹ Vegi's LÒPEZ 1993a.

⁴⁰ Vegi's SÁNCHEZ 1997. L'autor aporta com a paral·lel, precisament, la vil·la de "El Moro": "La seva planta, tot i ser singular perquè se ceneix a un espai semisoterrat preexistent [un dipòsit quadrangular de 9,20 x 9,20 metres], recorda molt els banys de la vil·la romana del Moro de Torredembarra on a més es trobà un capitell toscà idèntic al trobat al Mas d'En Gras." (SÁNCHEZ 1997: 175). Una simplicitat derivada més d'una funcionalitat comuna i unes dimensions similars que d'una similitud real. Des del punt de vista constructiu, per exemple, no són comparables la qualitat conceptual i executiva dels banys *ex novo* de "El Moro" amb els condicionants que impliquen l'aprofitament d'un espai preexistent. A nivell de configuració de l'espai si que existeix realment una semblança derivada de la racionalitat i simplicitat d'ambdós banys: *frigidarium* + piscina

(Constantí)⁴². Exceptuant el cas dels Munts, la resta són de dimensions i configuració similars evidenciant l'extensió del costum balneari en els establiments rurals del Camp de Tarragona a partir del segle I aC i fins, si més no, el segle VI dC.

4. Cloenda

Fins ara, les dades semblen indicar que dins de la segona meitat del segle I aC es va construir una vil·la romana a uns quinze quilòmetres al nord de *Tarraco*, vora la via que portarà el nom d'*Augusta* i la línia de costa. Una edificació d'extensió superior a la inicialment intuïda, tot i que encara no sigui possible determinar amb precisió la superfície ocupada. Una vil·la romana dotada de banys privats i d'un aparell constructiu i decoratiu rellevant. Els banys, com correspon a aquest període, no disposaven d'un sistema de difusió de l'escalfor integrat en l'estructura (*hypocaustum*) del *caldarium*, una solució que es difon abastament a partir d'època imperial. La temperatura en els banys mancats d'aquest sistema s'havia d'aconseguir mitjançant brasers. La dificultat d'escalfar i la necessitat d'evitar qualsevol pèrdua de calor fan que aquests àmbits acostumin a ser de dimensions reduïdes i tenir portes molt estretes⁴³. Els terres d'aquesta àrea de banys està fet en *opus signinum* amb teselles inserides formant motius geomètrics simples i esquemàtics, seguint un model pavimental molt freqüent entre els segles I aC i I dC. La qualitat dels banys, la uniformitat de la tècnica constructiva (murs sobre basament de pedra lligada amb argila, alçats de tovot, presència de carreus en els angles de les estances, revestiment pictòric, amplada dels murs a l'entorn dels 0,45 m, etc) i els elements arquitectònics recuperats a

freda (àmbits 5 + 6 = àmbits IV + III de Mas d'En Gras), *tepidarium* (àmbit 8 = àmbit V), *sudatorium/caldarium/laconicum?* (àmbit 9 = àmbit VI) i *caldarium + piscina calida/alveus* (àmbits 10 + 11 = àmbit VII). Aquesta interpretació no coincideix amb la proposada per E. Sánchez qui identifica l'àmbit VI com a *caldarium* i l'àmbit VII com a *laconicum*.

⁴¹ Vegi's MACIAS/TUSET 1996.

⁴² Vegi's GÜELL 1995. La interrupció en els treballs d'excavació impedeix tenir una imatge ni tan sols aproximada de la configuració d'aquests banys identificats a partir d'un àmbit calefactat (3,40 x 3 m) i una piscina freda de 22 x 10 metres amb un extrem absidat (*natació*).

⁴³ Seneca, reflexionant sobre l'austeritat dels banys de la vil·la de P. Corneli Escipió l'Africà, molt allunyada de la sumptuositat dels banys del segle I dC, escriu (62-65 dC): "4. *Vidi villam extructam lapide quadrato, murum circumdatum silvae, turres quoque in propugnaculum villae utrimque subrectas, cisternam aedificiis ac viridibus subditam quae sufficere in usum vel exercitus posset, balneolum angustum, tenebricosum ex consuetudine antiqua: non videbatur maioribus nostris caldum nisi obscurum.* 5. *Magna ergo me voluptas subiit contemplantem mores Scipionis ac nostros: in hoc angulo ille 'Carthaginis horror', cui Roma debet quod tantum semel capta est, abluebat corpus laboribus rusticis fessum. Exercebat enim opere se terramque (ut mos fuit priscis) ipse subigebat. Sub hoc ille tecto tam sordido stetit, hoc illum pavementum tam vile sustinuit: at nunc quis est qui sic lavari sustineat?"* (*Epistulae Morales ad Lucilium*, LXXXVI, 4-5): "He vist la vil·la [...] i l'estret i fosc bany seguint el costum antic, pensant els nostres antecessors que l'únic lloc apropiat on es podria tenir un bany calent era a la foscor. [...] En aquest racó, aquell famós Terror de Cartago [...] banyava el seu cos [...] ell habità sota aquest sostre tan sòrdid, el va sostenir aquest paviment tan ordinari; però ara, qui pot suportar banyar-se així?"

L'àrea que hipotèticament hauria ocupat l'atri, indiquen una acurada planificació i un grau de sumptuositat destacables en un edifici rural de cronologia tan primerenca.

Les evidències físiques relacionades amb la vida d'aquesta vil·la, centrades fonamentalment en els banys, es refereixen a reformes que suposen la compartimentació d'alguns espais i la modificació de determinats accessos. No s'han recuperat objectes que puguem associar amb els usos i funcions de les estances fins ara excavades. En relació a la seva desaparició, al voltant de la primera meitat del segle I dC, les dades disponibles (aparent retirada dels objectes de les estances; evidències de foc en les parets de l'àrea de l'hipotètic atri, abandonament d'elements arquitectònics reutilitzables, etc) no permeten altra cosa que meres especulacions: possible incendi que, tot i malmetre part de l'estructura de l'edifici, va permetre la retirada dels objectes mobles abans que l'enderroc acabés ocultant els elements arquitectònics (carreus, capitells, bases, etc) que ja no van ser recuperats.

Tot i l'escassetat de dades, sembla que en el segon quart del segle I dC es construeix un nou edifici rural sobre les ruïnes de la vil·la precedent. Una vil·la ben planificada que, seguint el model més estès, combinava el caràcter representatiu/residencial amb un grau d'implicació agrícola no determinable. Un edifici vertebrat per un gran jardí porticat i dotat d'un complex de banys que, sense poder competir amb els de la veïna vil·la dels Munts, mostren el caràcter urbà que es volia transmetre a la vida en el camp.

Sobre l'activitat agrícola la informació és molt minsa: una possible àrea d'emmagatzematge (*dolia*) a l'oest del peristil i una sèrie d'habitacions pavimentades amb *opus signinum* que es troben al voltant del corredor del peristil hipotèticament destinades a usos domèstics i/o productius. En relació a l'ús dels àmbits disposats al voltant del peristil, a la manca d'indicis físics s'afegeix la dificultat de determinar si l'aspecte conservat correspon al projecte inicial o és el resultat de reformes posteriors. Unes modificacions arquitectòniques que, per altra banda, tenim ben documentades en diverses parts de l'edifici, tot i que no es pugui establir una eventual relació entre elles (tapiat de la finestra del *frigidarium*, tancament dels intercolumnis del peristil, remodelació del dipòsit situat en el braç occidental del peristil, etc). Malgrat que aquestes reformes no han de significar, necessàriament, una pèrdua del nivell de qualitat residencial, sembla detectar-se una tendència a potenciar la vessant productiva de la vil·la. De fet, les estructures que podem atribuir a la darrera fase de la vil·la es caracteritzen per una menor qualitat tècnica (murs de pedra lligada amb argila), canvis en

L'orientació i absència d'ornamentació, indicis tots ells que suggereixen un edifici orientat més a la producció que a la residència. Tot i que en desconeixem els detalls del procés, l'abandonament definitiu de la vil·la hauria de situar-se entre finals del segle II dC i inicis/primer meitat del III dC.

Bibliografia

- ARQUEOCIÈNCIA (1997). *Memòria de l'excavació arqueològica a la vil·la romana de Mas d'En Gras (Vilaseca de Solcina, Tarragonès)*, Memòria d'excavació inèdita lliurada al Servei d'Arqueologia el desembre de 1997
- BERGES, P.M. (1970). "Informe sobre "Els Munts"", *Boletín Arqueológico*, época IV, fasc. 105-112 (1969-1970), 140-150 + 16 làmines
- BERGES, P.M. (1977). "Nuevo informe sobre Els Munts", *Estudis Altafullencs* 1, 27-47
- BOERSMA, J. (1991). "Le terme tardoromane di Valesio (Salento)", *Les thermes romains*, 'Collection de l'École Française de Rome' 142, Roma, 161-173
- CHINER, P. (1990). *La decoración arquitectónica en Saguntum*, València
- CODEX (1999). *Memòria de les campanyes d'excavació 1998 i 1999 a la vil·la romana del Moro (Torredembarra, Tarragonès)*, Memòria d'Excavació Inèdita, Tarragona
- CODEX (2000). *Memòria de la campanya d'excavació a la vil·la romana del Moro (Torredembarra, Tarragonès)*, any 2000, Memòria d'Excavació Inèdita, Tarragona
- CODEX (2001). *Memòria de la campanya d'excavació a la vil·la romana del Moro (Torredembarra, Tarragonès)*, any 2001, Memòria d'Excavació Inèdita, Tarragona
- CODEX (2002). *Memòria de la campanya d'excavació a la vil·la romana del Moro (Torredembarra, Tarragonès)*, any 2002, Memòria d'Excavació Inèdita, Tarragona
- DASCA, A.; ROVIRA, J. (1991). *Aproximació a la investigació de la història antiga del Baix Gaià i conclusions de l'estudi del món indígena i el seu procés evolutiu des de l'arribada dels romans fins a les invasions del segle III d. de C.*, Centre d'Estudis d'Altafulla
- GIMENO, J. (1989). "Tipología y aplicaciones de elementos dóricos y toscanos en Hispania: el modelo del N.E.", *Archivo Español de Arqueología* 62, Madrid, 101-139
- GÜELL, M. (1995). "Resultats de la segona campanya d'excavació al jaciment de Mas dels Freres de Constantí", *Estudis de Constantí* 11, 27-33
- GUTIÉRREZ, M.A. (1992a). *Capiteles romanos de la Península Ibérica*, Valladolid
- GUTIÉRREZ, M.A. (1992b). "El templo romano de Barcino, análisis de la decoración arquitectónica", *Templos Romanos en Hispania*, 'Cuadernos de Arquitectura Romana' 1, Murcia, 95-105

- HEINZ, W. (1983). *Römische thermen*, München
- KRENCKER, D.; KRÜGER, E.; LEHMANN, H.; WACHTLER, H. (1929). *Die trierer Kaiserthermen*
I, Augsburg
- LAFON, X. (1991). “Les bains privés dans l’Italie romaine au IIe siècle av. J.-C.”, *Les termes romains*, ‘Collection de l’École Française de Rome’ 142, Roma, 97-114
- LÓPEZ, J. (1993). “Les termes inferiors de la vil·la romana dels Munts”, *Utilització de l’aigua a les ciutats romanes*, “DAC” 0 (1993), Tarragona, 56-79
- LÓPEZ, J. (1993a). “El Vilarenc”, *Utilització de l’aigua a les ciutats romanes*, “DAC” 0 (1993), Tarragona, 52-56
- MACIAS, J.M.; TUSET, F. (1996). “Excavacions arqueològiques a la vil·la romana de Cal·lípolis (Vila-seca, Tarragonès), *Tribuna d’Arqueologia 1994-1995*, Barcelona, 113-121
- MALISSARD, A. (1996). *Los romanos y el agua*, Barcelona
- MARÍ, LL.; PLADEVALL, A. (1991). Prospecció geofísica per mitjà del geo-radar a la vil·la romana del Moro a Torredembarra (Tarragonès), Informe RP-91/012, Barcelona
- NAVARRO, R. (1979). *Los mosaicos de Tarragona*, Tesi Doctoral Inèdita, Barcelona
- NIELSEN, I. (1990). *Thermae et Balnea. The Architecture and Cultural History of Roman Public Baths*, 2 vols., Aarhus University Press
- PIÑOL, LL. (1996). Memòria de la intervenció arqueològica a la vil·la romana del Moro (Torredembarra). Campanya 1994, Memòria d’Excavació Inèdita, Tarragona
- PIÑOL, LL. (2000). “Vil·la romana del Moro. Torredembarra”, a Cortés, R. (Dir.), *Intervencions arqueològiques a Tarragona i entorn (1993-1999)*, Tarragona, 133-148
- RAMALLO, S.F. (1992). “Un santuario de época tardo-republicana en la Encarnación, Caravaca, Murcia”, *Templos Romanos en Hispania*, ‘Cuadernos de Arquitectura Romana’ 1, Murcia, 39-65
- REBUFFAT, R. (1991). “Vocabulaire thermal”, *Les termes romains*, ‘Collection de l’École Française de Rome’ 142, Roma, 1-34
- ROOK, T. (1992). *Roman Baths in Britain*, “Shire Archaeology” 69
- SÁNCHEZ, E. (1997). “L’arquitectura dels banys privats: un exemple a la vil·la romana del Mas d’en Gras (Vila-seca, Tarragonès), *Tribuna d’Arqueologia 1995-1996*, Barcelona, 165-175

- SCHEID, J. (1991). "Sanctuaires et thermes sous l'Empire", *Les termes romains*, 'Collection de l'École Française de Rome' 142, Roma, 205-216
- TERRÉ, E. (1987). "La vil·la romana de "El Moro" (Torredembarra): un exemple de poblament rural al camp de Tarragona", *Actes de les Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana*, Museu de Granollers (05-08/02/1987), 217-224
- TERRÉ, E. (1993). "La vil·la romana de "El Moro" (Torredembarra)", *Utilització de l'aigua a les ciutats romanes*, "DAC" 0 (1993), Tarragona, 79-84
- THÉBERT, Y. (1991a). "Problèmes de circulation dans les thermes d'Afrique du nord", *Les termes romains*, 'Collection de l'École Française de Rome' 142, Roma, 139-149
- THÉBERT, Y. (1991b). "Les sodalités dans les thermes d'Afrique du nord", *Les termes romains*, 'Collection de l'École Française de Rome' 142, Roma, 193-204
- VITA-ÉVRARD, G. DI (1991). "Lepcis Magna: Contribution à la terminologie des thermes", *Les termes romains*, 'Collection de l'École Française de Rome' 142, Roma, 35-48
- YEGÜL, F. (1992). *Baths and Bathing in Classical Antiquity*, The MIT Press